

MÉS ENLLÀ DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ: LA SARDENYA CATALANA SOTA EL DOMINI DELS SAVOIA*

LLUÍS GUIA MARÍN
Universitat de València

1. UNA REFLEXIÓ INICIAL EN RECORD DE FRANCESCO MANCONI

Fa temps que, per atzars de la meua trajectòria acadèmica, vaig iniciar una recerca sobre la història del regne de Sardenya, que justifica en part la inclusió d'aquest treball en el volum que teniu a les vostres mans; una recerca que, a més, em manté unit profundament a la terra sarda. Al llarg dels darrers trenta anys he tingut l'oportunitat d'endinsar-me en aquesta illa tan pròxima i a la vegada tan desconeguda per la major part de nosaltres. He recorregut la terra i els seus arxius, i he conegut la seua gent, al temps que intentava esbrinar el seu passat històric. He de dir que he rebut sempre per part dels sards un caliu i un suport que m'encoratjaven a continuar. Entre aquells, que sempre han valorat positivament la meua intromissió en la reconstrucció del seu passat històric, vull ara i ací retre memòria a Francesco Manconi, al qual dedique aquest treball.

Alguns el coneixien, altres potser no, però he de dir-vos que, a l'inici de l'any 2014, ens va deixar per sempre aquest gran historiador del nostre passat comú. Ell, amb molts més mèrits que jo, hauria d'haver impartit la conferència origen d'aquest treball. Els seus problemes de salut no li varen permetre continuar en la primera línia de les activitats acadèmiques; la seua ferma voluntat, però, el va mantenir fins al final en la primera línia de la recerca. Un dels temes cabdals de la història sarda sobre el qual estava treballant, la crisi Camarasa del regnat de Carles II, quedarà durant molt de temps, potser per sempre, sense una interpretació que superés molts dels tòpics de la historiografia tradicional.

Malgrat els estrets lligams d'amistat que vàrem tenir, no va ser una de les primeres persones que vaig conèixer a Sardenya; passaren gairebé quinze anys fins que coincidírem en un seminari a Càller a l'inici d'aquest segle, organitzat per Bruno Anatra.¹ Faig

aquesta puntualització perquè els avatars del destí havien fet coincidir uns anys abans, al 1984, alguns fets que tenen per a mi una especial significació. 1984 va ser el primer any que jo xafava terra sarda amb motiu del congrés Acta Curiarum, que encetava un ambiciós projecte de publicació dels processos de les Corts del regne de Sardenya.² Aquell mateix any Francesco Manconi i Jordi Carbonell coordinaven la doble publicació d'una obra emblemàtica, en versió catalana i italiana: *Els catalans a Sardenya, I catalani in Sardegna*, que era, entre altres coses, un signe del retrobament entre la historiografia sarda i la catalana.³

Els catalans a Sardenya —una obra que pel seu caràcter institucional va tenir una difusió limitada— amagava entre les seues pàgines un missatge molt clar, i crec que Manconi no hi fou aliè: la catalanitat de Sardenya no calia limitar-la a l'època medieval, al període d'expansió de la Corona catalanoaragonesa. Aquella formació política, coneguda com Corona d'Aragó, va perllongar-se durant dos segles més, fins a les albrors del segle XVIII, en els quals la catalanitat de Sardenya assolí noves fites. La col·laboració entre Francesco Manconi i Jordi Carbonell em consta que no fou exclusivament acadèmica; es va assentar en una profunda amistat. Jordi Carbonell va comptar a Càller amb valuosos amics que li donaren suport durant el seu exili; entre ells destacaren Manconi i la seua esposa, Marina Romero.

Els catalans a Sardenya, obra que cal recomanar absolutament, fou una nau insigne, precedent de tantes altres obres de Francesco Manconi, on evidenciarà la catalanitat de la societat sarda en època moderna. Vull destacar, però, un altre treball que fou molt significatiu. Publicat en 1998 a la revista *Pedralbes*, portava un títol poc equívoc: «De no poderse desmembrar la Corona d'Aragón»: Sardenya i Països Catalans, un vincle de quatre segles».⁴

* El present treball s'inscriu en el projecte d'investigació «Rupturas y pervivencias de la tradición jurídica y financiera de la Corona de Aragón en la crisis del antiguo régimen», ref. DER2012-37970, finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat (Espanya), Pla Nacional de R+D+I i Fons FEDER, i en la *Commissa* PC.P01.008.002, «Politiche difensive e sistemi di difesa degli Stati del Mediterraneo», del Consell Nacional de la Recerca (CNR) (Itàlia).

1. *Isole nella storia. Seminario Internazionale*, Càller, Università degli Studi di Cagliari, Dipartimento di Studi Storici, Geografici ed Artistici (29 novembre - 1 desembre 2001).

2. *Istituzioni rappresentative nella Sardegna medioevale e moderna: Atti del Seminario di studi, Cagliari, 28-29 novembre 1984*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1986, col.l. «Acta Curiarum Regni Sardiniae», núm. 1.

3. Jordi CARBONELL i Francesco MANCONI (ed.), *Els catalans a Sardenya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1984, i *I catalani in Sardegna*, Cinisello Balsamo (Milà), Consiglio Regionale della Sardegna, 1984.

4. Francesco MANCONI, «De no poderse desmembrar la Corona de Aragón»: Sardenya i Països Catalans, un vincle de quatre segles», *Pedralbes* (Barcelona), núm. 18 (2) (1998), p. 179-194. Anys més tard, Manconi publicarà un altre treball amb un títol poc

Manconi no va manifestar cap complex, cap inconvenient d'utilitzar una terminologia que els historiadors espanyols consideren poc acadèmica. Venint d'un historiador forà, el suport per aquells que treballem en una realitat, diguem-ho suaument, menys sensible resulta si més no encoratjador. La lectura del treball de Manconi va ser per mi una fita important en la descoberta de la realitat sarda en època moderna. Precisament la citació del seu treball vull que estiga present a l'inici del meu text.

Quines seran les parts del meu discurs: primerament, vull fer una reflexió sobre el llarg vincle de Sardenya amb la Corona catalanoaragonesa. A continuació, pararé l'atenció en la desigual consideració historiogràfica que, per part d'uns i altres, ha rebut el regne sard. En tercer lloc, em centraré breument en les repercussions del conflicte successori a l'illa. Finalment, insistiré en el canvi dinàstic esdevingut a Sardenya, el pas inesperat a mans del Savoia, la qual cosa marcarà definitivament el seu destí.

També he de fer un aclariment inicial sobre la utilització en el títol, i en el text, del concepte de *la Sardenya catalana*; he de dir, però, a fi de no provocar cap equívoc o suspicàcia que Sardenya ha estat, és i ha de ser sarda. Això no obsta perquè evidenciem que la conformació de la societat sarda, una societat que no dubtaré a qualificar de mestissa,⁵ no es pot entendre sense considerar les aportacions de catalanitat que durant quatre-cents anys va rebre i que han deixat una petjada inesborrable.

2. EL SÒLID VINCLE DE SARDENYA AMB LA MONARQUIA HISPÀNICA

Quan en 1573 Felip II afirmava referint-se a Sardenya que la Corona d'Aragó no podia desmembrar-se, era difícil imaginar que a penes segle i mig després aquest regne perdria definitivament els seus vincles amb la monarquia hispànica. No havien faltat ocasions en les quals l'illa havia estat considerada peça de canvi. Precisament fou amb motiu d'una d'aquestes quan el Rei Prudent va creure necessari recordar els estrets lligams que unien Sardenya amb la Corona catalanoaragonesa.⁶

Per això, la separació de Sardenya dels territoris

ibèrics a partir del conflicte successori va tenir alguna cosa d'especial. Se'ns podria argumentar en contrari que igualment era impensable la destrucció d'un imperi tan poderós i la separació del mateix d'altres territoris que li havien estat emblemàtics. Això pareix irrefutable, però insistim que cap territori europeu dels que conformaren la monarquia dels Àustria no havia assolit un nivell tan intens d'integració amb els territoris ibèrics com el regne de Sardenya. Sens dubte, a finals del segle XVII, havia assolit unes cotes de catalanització, també cal dir de castellanització en determinades esferes socials i culturals, que el convertien en una extensió dels Països Catalans. Una integració que assolía diversos nivells i que, en definitiva, obeïa a una societat estructurada a imatge i semblança dels antics territoris de la Corona catalanoaragonesa amb contradiccions semblants a les viscudes per aquests pel fet d'estar tots immersos en la monarquia hispànica.

Cal recordar que Sardenya havia estat una peça fonamental en la construcció de la Corona d'Aragó. No debades, la vinculació amb aquesta durarà quasi quatre-cents anys, marcant intensament, no sols els trets bàsics de la societat sarda, sinó d'alguna manera també el mateix nucli expansiu. Una importància que no s'ha de quantificar pel seu pes demogràfic o econòmic, més modest que el dels països fundadors de la Corona, sinó per la intensitat dels vincles establerts, des del punt de vista econòmic, social i cultural, i per la consolidació d'una estructura política i institucional que mantenia relacions de reciprocitat amb el conjunt de la Corona d'Aragó, i especialment amb els Països Catalans. En aquest sentit, caldria fer notar algunes dades, per força esquemàtiques:

L'existència d'una organització eclesiàstica plenament ibèrica sota el patronat reial i absolutament vertebrada pel que respecta als ordes religiosos amb les «províncies aragoneses» o «ibèriques».⁷ El cas més emblemàtic correspondria a l'orde de la Mercè, un dels trets identitaris de Sardenya que s'ha mantingut fins als nostres dies.⁸ Un altre element significatiu era la preeminència d'una noblesa, sorgida d'un traumàtic procés de conquesta, que projectava els seus feus a un costat i altre de la mar. Es pot afirmar que al segle XVI la noblesa sarda, o sardocatalana, una noblesa mestissa, s'havia conformat ja com un grup social relativament homogeni que mantenia forts lligams amb la noblesa peninsular.⁹ Un element fonamental en la vertebració del regne de Sardenya el constituïren els seus centres

equívoc: Francesco MANCONI, «L'identità catalana de la Sardegna», *Cooperazione Mediterranea* (Càller), núm. 1-2 (2003), p. 105-111.

5. Sobre l'origen d'aquest caràcter mestís de la societat sarda, són especialment il·lustratives les aportacions de Manconi al treball citat a la nota anterior i publicat a *Pedralbes*.

6. Felip II va advertir el governador de Milà que Sardenya no podia ser cedida «por el juramento que tiene hecho en Aragón de no desmembrar nada de aquella Corona», citat per Francesco MANCONI, «De no poderse desmembrar la Corona de Aragón»: Sardenya i Països Catalans, un vincle de quatre segles», p. 189.

7. Raimondo TURTAS, *Storia de la Chiesa in Sardegna: Dalle origini al 2000*, Roma, Città Nuova, 1999.

8. Antonio RUBINO, *I mercedari in Sardegna (1336-2000)*, Roma, Istituto Storico dell'Ordine della Mercede, 2000.

9. Francesco FLORIS, *Feudi e feudatari in Sardegna*, Càller, Della Torre, 1996; Francesco FLORIS i Sergio SERRA, *Storia della nobiltà in Sardegna: Genealogia e araldica delle famiglie nobili sarde*, reimpr., Càller, Della Torre, 2007.

urbans; ciutats amb un règim municipal construït amb el model catalanoaragonès.¹⁰

No sols eren l'organització eclesiàstica, la feudalitat o les ciutats les que seguien un mateix model. Tant les institucions delegades del poder reial, virregnat, audiència, governacions, oficials del reial patrimoni (mestre racional, procurador reial, regent de la reial tresoreria...), etc., com les representatives del regne, les Corts i els estaments, tenien una estructura i uns mecanismes de funcionament semblants. La integració efectiva havia fet un pas qualitatiu en el regnat de Ferran el Catòlic amb l'inici d'un intens procés de reestructuració¹¹ que arribà al seu punt àlgid amb la constitució de l'Audiència per Felip II.¹² Segons Manconi, «el procés d'homogeneïtzació, realitzat segons un clar dirigisme monàrquic, arriba al seu moment màxim en temps de la fundació de l'Audiència».¹³

Cal destacar, a més, que el grau de catalanització de Sardenya a finals del segle XVII era molt elevat, des de diversos punts de vista: social, politicoinstitucional i cultural; també el castellà avançava ràpidament des de la conformació de la monarquia hispànica, i especialment a partir de Felip II, amb la complicitat de les elits dominants.¹⁴ No es tracta d'analitzar en quins àmbits es privilegiava més una llengua o l'altra, sinó de constatar que, més enllà dels usos socials i administratius, i

amb aquesta difícil dualitat, la integració cultural de l'illa amb els territoris ibèrics, especialment amb els Països Catalans, s'havia assolit des del segle XVI. El sard, marginat de l'esfera administrativa, persistia com a llengua dels grups populars, especialment al camp, i evidenciava cada vegada més la forta influència de les altres dues llengües en la seua morfologia.

3. UNA ATENCIÓ HISTORIOGRÀFICA DESIGUAL

Què es pot dir sobre l'atenció historiogràfica desigual que ha rebut el regne sard en època moderna? La primera cosa a dir és que la historiografia sarda ha marginat, no per casualitat, els primers vint anys del segle XVIII, aquells que ara precisament ens interessa recordar i rememorar. En alguns treballs acadèmics he intentat explicar quines han estat les variables per a què fos així.¹⁵ Crec que cal recordar-les: per a la historiografia italiana, la història de l'illa ha importat poc, sent com era un regne massa hispanitzat —en aqueix doble sentit de catalanitzat i castellanitzat que hem evidenciat més amunt— per a integrar-lo en el discurs de la nació italiana. En tot cas, quan s'ha incorporat la seua història al conjunt de la història d'Itàlia, sempre s'ha desenfocat el veritable encaix del regne sard en la Corona catalanoaragonesa, i s'ha recorregut a pautes interpretatives molt pobres i esquemàtiques; Sardenya hauria estat simplement un territori *italià* dominat per un poder estranger.

Pel que respecta a la historiografia espanyola, l'oblit de la història sarda ha estat més evident. En els discursos d'història d'Espanya pareix que s'hi obviï qualsevol referència. No podem admetre que això es dega a la seua condició de regne menor i, per tant, poc influent; més aviat pense que d'alguna manera es tracta d'oblidar, d'amagar, la *pèrdua* del regne; humiliant?, dolorós?, poc convenient per a construir el discurs unitarista de la nació espanyola? En aquest sentit, cal tenir en compte, com he indicat abans, que Sardenya era l'únic territori que tenia un alt nivell d'hispanització —insistix, amb l'ampli sentit del terme— d'entre tots aquells que *España* havia *perdut*¹⁶ a Europa. Evidentment, assumir amb naturalitat la *pèrdua* podia dinamitar categories considerades immutables en el discurs al·ludit: si un territori amb aqueix nivell d'integració es podia separar, per què no d'altres? És aquesta una pregunta que té una gran actualitat.

El més greu és que la historiografia dedicada a la

10. Sobre la implantació del dret privilegiat d'arrel catalana a les ciutats sardes, cal citar el treball de Carla Ferrante i Antonello Mattone, presentat en el XVIè Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Carla FERRANTE i ANTONELLO MATTONE, «I privilegi e le istituzioni municipali del Regno di Sardegna nell'età di Alfonso il Magnanimo», a Guido D'AGOSTINO i Giulia BUFFARDI (cur.), *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo: I modelli politico-istituzionali. La circolazione degli uomini, delle idee, delle merci. Gli influssi della società sul costume. Celebrazione Alfonsine: Napoli-Caserta-Ischia, 18-14 settembre 1997*, vol. 1, Nàpols, Paparo, 2000, p. 277-320, 2 v.).

11. BRUNO ANATRA, *Istituzioni e società in Sardegna e nella Corona d'Aragona (secc. XIV-XVII): El arbitrio de su libertad*, Càller, AM&D, 1997, p. 96.

12. LUIGI LA VACCARA, *La Reale Udienza, contributo alla storia delle istituzioni sarde durante il periodo spagnolo e sabauo*, Càller, ECES, 1928. Per a la creació quasi simultània de les audiències a Mallorca i Sardenya, Josep JUAN VIDAL, «Mallorca y Cerdeña en tiempos de Felipe II. ¿Reinos de segundo orden?», a BRUNO ANATRA i FRANCESCO MANCONI (cur.), *Sardegna, Spagna e stati italiani nell'età di Filippo II*, Càller, AM&D, 1999, p. 253-281.

13. En 1564, Felip II, trobant-se a Barcelona, disposa d'«instituir y formar la Audiencia y Cancilleria como la tenía aquella ciudad de Barcelona y Principado de Catalunya» (citat a FRANCESCO MANCONI, «De no poderse desmembrar la Corona de Aragón»: Sardenya i Països Catalans, un vincle de quatre segles», p. 187).

14. RAIMONDO TURTAS, «La questione linguistica nei collegi gesuitici in Sardegna nella seconda metà del Cinquecento», *Quaterni Sardi di Storia* (Sàsser), vol. II (1981), p. 55-86; MARINA ROMERO FRIAS, «Note sulla situazione linguistica a Cagliari nel periodo 1598-1615», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), núm. XXV (1983), p. 453-465; JORDI CARBONELL, «La lingua e la letteratura medievale e moderna», a JORDI CARBONELL i FRANCESCO MANCONI, *I catalani in Sardegna*, p. 93-98.

15. LLUÍS GUIA MARÍN, «Un destino imprevisto para Cerdeña. De los Habsburgo a los Saboya», a ANTONIO ÁLVAREZ-OSSORIO, BERNARDO GARCÍA i VIRGINIA LEÓN (ed.), *La pérdida de Europa: La Guerra de Sucesión por la monarquía de España*, Madrid, Fundación Carlos de Amberes, 2007, p. 755-784.

16. La terminologia té, sens dubte, un caràcter hispanocentrista i l'he presa del títol de la publicació citada en la nota anterior.

Corona d'Aragó, als Països Catalans, ha comès, sovint, el mateix error. Més enllà de glosar les gestes de l'expansió catalana en l'època medieval, ha obviat, amb honroses excepcions,¹⁷ reflexionar sobre el paper del regne sard, no sols en la construcció sinó també en la pervivència de la Corona catalanoaragonesa en el si de la monarquia dels Àustria. Fins i tot, la majoria dels historiadors que volen acreditar una sensibilitat *nacionalista* quan fan història de la Corona catalanoaragonesa en època moderna, ho fan limitant-se als territoris ibèrics, aquells que formen part de l'actual Estat espanyol; se'ls podria retreure que amb aquesta limitació estant fent exclusivament història d'una part, no d'una part de la Corona d'Aragó, sinó d'una part d'Espanya; per tant, estan fent al seu desgrat *historia de España*. La història de Sardenya és, doncs, una assignatura pendent en els discursos sobre els Països Catalans. No es poden entendre aquests darrers sense el regne sard, per molt que no sigui un país català; no tant per la seua dimensió territorial o preeminència, sinó pel caràcter dels lligams establerts amb el nucli expansiu a través de quasi quatre-cents anys, que no foren sols de caràcter polític o econòmic, sinó socials i culturals.

Encara que pugui parèixer obvi, cal ressenyar que ha estat gràcies als historiadors sards, conscients de pertànyer a una comunitat històrica molt consolidada, que disposem d'un ampli repertori d'estudis sobre la història de Sardenya. En els darrers anys ha avançat molt la idea de la necessitat d'inserir la història del territori en els entorns polítics dels quals l'illa formà part. D'alguna manera, aquesta idea ha propiciat que, des dels centres sards d'investigació superior, s'hagen obert vies de cooperació amb la historiografia ibèrica, especialment amb investigadors dels Països Catalans. Hi ha una clara voluntat de superar tòpics de la historiografia tradicional; un bon exponent en aquesta línia ha estat des de fa anys el malauradament desaparegut Francesco Manconi.¹⁸

Malgrat tot, i com he indicat, la recerca sobre la història de Sardenya del primer quart del segle XVIII continua sense rebre una atenció adequada dels especialistes locals. Tradicionalment, els modernistes sards, si han dedicat llurs preferències a l'encaix de Sardenya en la monarquia dels Àustria, conclouen la seua anàlisi amb la mort de Carles II. Per contra, si llurs recerques s'han dirigit a l'estudi del segle XVIII, 1720 es converteix en una data emblemàtica a partir de la qual cons-

trueixen tot el seu discurs, com si l'arribada dels Savoia fos l'acta de naixement del regne sard, i no paren l'atenció en aspectes que connecten el territori amb el seu passat immediat. Les aportacions recents de més entitat sobre la història del conflicte successori i de l'administració austriacista a Sardenya, abans i després dels tractats de pau, continuen provenint d'historiadors forans com l'austriac Mario Döberl,¹⁹ l'alemanya Sabine Enders²⁰ i jo mateix,²¹ excepció feta de l'interès mostrat darrerament per Francesco Manconi, quasi l'únic entre els historiadors locals que ha comprès que aquest període a Sardenya fou de natural continuïtat amb el regnat de Carles II.²²

4. UNA GUERRA «ESPORÀDICA» EN UN LLARG CONFLICTE. UNA SARDENYA QUE NO CANVIA

La primera qüestió que s'hauria de puntualitzar, en el cas de Sardenya, és que el conflicte iniciat en 1700 amb la mort de Carles II no es va tancar realment amb els tractats internacionals que posaren fi oficialment a la Guerra de Successió, sinó en 1720 quan, per aplicació del Tractat de Londres de 1718, es va cedir l'illa als Savoia, i es posava fi a la invasió promoguda, tres anys abans, per Felip V.

En aquest període, Sardenya no fou escenari de grans batalles. La guerra fou «esporàdica», ja que en molt poques ocasions podem parlar d'accions de caràcter militar. Això sí, els contendents foren sempre els partidaris, i evidentment les potències aliades, dels dos pretendents a l'herència hispànica de l'últim Habsburg. Després de la mort de Carles II no havien faltat conspiracions i conats de revolta, però durant tota la primera fase del conflicte Sardenya va romandre sota el control de Felip V. Com en altres regnes de la monarquia, aquí també s'havia acceptat per inèrcia l'última voluntat de Carles II. Malgrat les mesures de control, els problemes que s'arrossegaven des de la centúria anterior, i que havien provocat una profunda fractura en

19. Mario DÖBERL, «Es menester conservar los buenos y abatir los malos», la situazione nel regno di Sardegna nel 1711 descritta e analizzata da Juan Amor de Soria», *Cooperazione Mediterranea* (Càller), núm. 1-2 (2003), p. 183-217, i «La visita generale di Marcos Maraón y Lara nel regno di Sardegna (1714-1715). Un breve periodo di riforme sotto il governo degli Asburgo austriaci», *Estudis: Revista de Historia Moderna* (València, Universitat de València), núm. 33 (2007), p. 225-253.

20. VINCENZO BACALLAR, *Vicente Bacallar, La Sardegna Parainfa della pace e un piano segreto per la sovranità 1712-1714*, a cura de Sabine Enders, Stuttgart, Giuanne Masala, 2011.

21. Lluís GUIA MARÍN, *Sardenya, una història pròxima: El regne sard a l'època moderna*, Catarroja i Barcelona, Afers, 2012.

22. FRANCESCO MANCONI, «El regne de Sardenya: de Ferran el Catòlic al decret de Nova Planta», a ERNEST BELENGUER CEBRIÀ (coord.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. 2, *L'època moderna (1479-1715): Ferran II i els Àustria*, Barcelona, Edicions 62, 2007.

17. És el cas de l'obra coordinada per Ernest Belenguier (*Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Edicions 62, 2007).

18. Caldria ressenyar, ara i ací, algunes de les trobades científiques coordinades per ell: BRUNO ANATRA i FRANCESCO MANCONI (cur.), *Sardegna, Spagna e stati italiani nell'età di Filippo II*; BRUNO ANATRA i FRANCESCO MANCONI (cur.), *Sardegna, Spagna e stati italiani nell'età di Carlo V*, Roma, Carocci, 2001; FRANCESCO MANCONI (cur.), *Banditismi Mediterranei: Secoli XVI-XVII*, Roma, Carocci, 2003.

el si de les elits locals, adobaren la conformació dels corresponents partits.

D'alguna manera es pot afirmar que en un principi Sardenya fou mera espectadora d'un conflicte que, encara que cada vegada estava més pròxim, pareixia que ignoraria l'illa com a escenari d'enfrontaments. Tanmateix, les conseqüències de tot tipus es farien sentir molt aviat, especialment aquelles que afectaven la vertebració secular de la Corona catalanoaragonesa, ja que la guerra provocà un trencament sistemàtic dels seus lligams interns. El pas de Barcelona al bàndol austriacista en 1705 desencadenarà les primeres actuacions a Sardenya contra els originaris del Principat i els seus béns. Les disposicions borbòniques, però, també agreujaran la difícil situació dels tradicionals lligams comercials de l'illa, que en la cruïlla del canvi de segle no passaven pel seu millor moment.²³ A banda de les mesures per a evitar el comerç amb els aliats, ara arribava el torn per a les relacions comercials que durant segles havien mantingut els sards amb la resta de la Corona d'Aragó.²⁴ Uns darrere els altres, els diferents súbdits revoltats foren objecte de les mateixes represàlies i exclusions comercials. I, com a conseqüència, mai més no es tornaran a recuperar plenament uns lligams que havien estat un element molt important en la construcció de la Corona. El 18 de febrer de 1706 es lliurava un despatx estenent les represàlies als valencians.²⁵ Un any després, s'aplicarà la norma als illencs de Mallorca i Eivissa.²⁶ Sardenya pareixia quedar absolutament aïllada de la resta de la Corona; fins i tot es va produir un breu episodi d'inclusió del regne sard en l'administració borbònica de la Itàlia espanyola. Quan foren abolits els furs d'Aragó i València, i suprimit el Consell d'Aragó en 1707, Sardenya, encara borbònica, va passar, per decisió de Felip V, a ser governada a través del Consell d'Itàlia sense que hi hagués en paral·lel cap mesura que qüestionés els seus furs, costums, usos, etc., i la seua estructura politicoinstitucional específica. Des del punt de vista intern, l'única cosa que va canviar, en aqueixa precisa conjuntura que durà un any, és que la seua relació amb el monarca havia de dirigir-se a través d'un altre consell i no a través del Consell d'Aragó, ja desaparegut. La sort de les armes i l'avanç aliat farien tornar les coses al seu lloc, encara que fos conjunturalment i sota un altre monarca. Com hem dit, el primer duel important es va produir a partir de juliol de 1708. L'arribada a les costes de Sardenya de l'esquadra aliada implicarà el seu pas a la causa de

Carles d'Àustria. Així, el 14 d'agost, els aliats prengueren possessió de la capital. El partit borbònic pareixia definitivament derrotat i els seus principals representants fugiren i es refugiaren a Madrid; entre ells, Vicenç Bacallar, futur ministre de Felip V.²⁷

Després de la intervenció de l'armada aliada, la «normalitat» politicoinstitucional de la Corona d'Aragó fou restablerta a Sardenya, encara que, com acabem d'apuntar, els lligams amb el País Valencià no podrien recuperar-se pel caprici de la sort diversa de les armes; un any abans havia tingut lloc la batalla d'Almansa i el domini borbònic acabà per ser irreversible en aquesta part dels Països Catalans. Així, Sardenya passarà de nou, a partir de l'estiu de 1708, a ser governada a través del Consell d'Aragó; es tractava del Consell d'Aragó austriacista que funcionava en paral·lel al borbònic des de 1705 i que continuaria fent-ho fins a la primavera de 1713. Membres destacats de les elits sardes passaren a servir el Consell, ocupant les corresponents places de regents o de secretari dels papers de Sardenya.²⁸ El Consell reforçava, gràcies a la reincorporació del regne, la seua raó d'existir. Així, a partir de 1708, s'assistí a un últim episodi d'aparent normalitat constitucional, ja que, a més, Sardenya no havia patit cap canvi en el seu context politicoinstitucional intern; un període qualificat erròniament per la historiografia local de *domini austriac*, ja que Sardenya va ser governada, tant des de Barcelona com més tard des de Viena, per un monarca que s'arrogava l'herència de Carles II i reproduïa les seues pràctiques de govern, sense que cap línia de discontinuïtat o tret «austriac» trenqués les tradicions de la Corona catalanoaragonesa.

Tanmateix, la guerra continuà sent una amenaça. Els filipistes, refugiats a Madrid, insistiren per a què s'organitzés una expedició militar per a recuperar l'illa. El projecte fou finalment aprovat i en maig de 1710 una expedició es dirigí a Sardenya. La flota anglesa la derrotà fàcilment. Finalitzava, així, el primer intent borbònic de recuperar Sardenya. La guerra s'allunyava de l'illa i Carles es consolidava com el seu monarca.

El cicle bèl·lic, però, no s'havia tancat per al regne sard, encara que caldrà esperar a la invasió borbònica de 1717 per assistir a les accions més sangonoses. La invasió de Felip V farà aflorar un conflicte que aparentment s'havia tancat. En efecte, la història demostrava que la guerra no havia finalitzat per a Sardenya. Una guerra que de nou enfrontarà els dos aspirants a l'he-

23. Francesco MANCONI, «Cerdeña a finales del siglo XVII - principio XVIII: una larga crisis de casi medio siglo», *Estudios. Revista de Historia Moderna* (València, Universitat de València), núm. 33 (2007), p. 27-44.

24. Archivio di Stato di Cagliari (ASC), Reale Udienza (RU), vol. 75/18, 147r-177v, 12-XII-1705.

25. ASC, RU, 181r-181v, 23-IV-1707.

26. ASC, RU, 183r-183v, 11-III-1707.

27. Gràcies a Bacallar, la Guerra de Successió va comptar en el bàndol borbònic amb un cronista d'excepció: VICENTE BACALLAR Y SANNA, *Comentarios de la guerra de España e historia de su rey Felipe V, el Animoso*, edició i estudi preliminar de Carlos Seco Serrano, Madrid, Atlas, 1957, col·l. «Biblioteca de Autores Españoles», núm. 99.

28. Lluís GUIA MARÍN, *Sardenya, una història pròxima*, p. 130 i s.

rència de Carles II.²⁹ L'actuació de Felip V generarà una ràpida reacció de les potències internacionals, que l'obligaran a abandonar Sardenya. Prèviament, la Quàdruple Aliança havia acordat, pel Tractat de Londres de 2 d'agost de 1718, que Sardenya havia de passar al duc de Savoia a canvi de Sicília, que passava a l'emperador. Finalitzava, així, el vincle secular que Sardenya havia mantingut amb la monarquia hispànica.

Més enllà dels fets bèl·lics, cal preguntar-se quines repercussions es produïren a l'illa a través d'aquesta mudança de reis. Hi va haver algun trasbalsament? O podem considerar que no hi va haver canvis de consideració? En realitat, el cicle bèl·lic finalitzava amb un regne aparentment incòlume. Incòlume en la mesura que Sardenya va seguir mantenint vigents les seues estructures polítiques i institucionals internes i el seu corpus legislatiu, a pesar de tota una sèrie de canvis interns, producte de la política de guerra o d'una difusa política de reformes, durant el primer període borbònic i durant el període austriacista, o de l'aplicació de canvis de més profunditat, com la Nova Planta borbònica, que varen ser posteriorment anul·lats.

5. UN DESTÍ «INESPERAT» PER A SARDENYA: ELS SAVOIA

La cessió, en 1720, del regne sard al duc de Savoia que havia estat conjunturalment reconegut rei de Sicília, finalitzada la Guerra de Successió, fou acordada per compensar-li la pèrdua d'aquest regne, que ara passava a Carles d'Àustria; un intercanvi que no fou grat a Víctor Amadeu, que assumí la compensació amb un caràcter de provisionalitat en l'espera d'adquisicions més convenients als territoris continentals. La presa de possessió, que es va produir en els mesos d'agost i setembre de 1720, va tenir com a fita emblemàtica el jurament del primer virrei dels Savoia. L'acte va seguir escrupolosament el cerimonial hispànic amb un fort protagonisme de les primeres veus dels estaments que, en nom de molts absents a Viena i Madrid, juraren fidelitat al nou sobirà. Val la pena parar en la fórmula emprada pel virrei Saint Rémy, que en espanyol jurava conservar i respectar «qualesquier privilegios, constituciones, capítulos de corte, pragmáticas, sanciones, estatutos, ordenaciones, libertades, franquezas, exempciones, buenos usos, fueros, costumbres escritas o no escritas, [...] tanto en parlamento general hechas como singularmente, las que se hicieren a las universidades, collegios y particulares personas de este Reyno, capitulos de breu, carta de Logu, y todas qualesquier cosas que en semejantes

juramentos se ha acostumbrado jurar por los serenissimos Reyes de Aragón de inmortal memoria».³⁰

Més enllà dels usos protocol·laris i la continuïtat amb el passat, el contingut del jurament reflectia les condicions que el Tractat de Londres havia establert per a la cessió de Sardenya a Víctor Amadeu de Savoia. Aquest havia de respectar tot el marc jurídic, institucional i polític si no volia que foren qüestionats els seus drets. S'obria, així, després de quatre-cents anys, una nova etapa en la història de Sardenya que es va tancar en 1847, quan es va produir l'anomenada *perfetta fusione* amb la *terra ferma* del Piemont. Fins aquesta unificació política i administrativa, acordada pels mateixos estaments sards, definitivament reconduïts al servei de la monarquia piemontesa, Sardenya va mantenir els referents d'unes institucions i unes lleis que havien estat conformades, quasi en la seua totalitat, mentre va formar part de la Corona d'Aragó, tenint com a model de referència el Principat de Catalunya.

L'arribada dels piemontesos a Sardenya va provocar un estrident contrast de mentalitat, de llengua, de cultura, d'ordenaments jurídics, de tradicions polítiques, etc. Moltes són les relacions contemporànies que donen fe d'aquesta diversitat i que estaven adreçades a alligonar els nous administradors amb les particularitats del país que anaven a governar.³¹ Relacions que es repeteixen al llarg de tot el segle XVIII i que són una prova de la continuïtat secular dels trets bàsics del regne sard.³²

Què es podria dir sobre la trajectòria sarda durant aquesta centúria? Diversos adjectius, com *continuïtat* i *atonía*, podrien definir una realitat complexa i difícil d'analitzar, almenys des de la perspectiva ibèrica, des de la perspectiva catalana, i fins i tot des de la perspectiva sarda. Cal tenir en compte que els mites de la construcció de la nació italiana han calat a fons en la societat i en la historiografia local. Qualsevol tret, hereu de quatre-cents anys d'història comuna, ha estat considerat sovint com la conseqüència negativa d'un llarg període obscur de dominació estrangera.

Per tant, la majoria de l'aparell crític disponible no està lliure de tòpics que amaguen, ignoren o no valoren una forta pervivència hispànica, catalana i castella-

29. Miguel Ángel ALONSO AGUILERA, *La conquista y el dominio español de Cerdeña (1717-1720): Introducción a la política española en el Mediterráneo posterior a la Paz de Utrecht*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 1977.

30. ASC, Antico Archivio Regio (AAR), Busta 197-4, «Autos de la posesión del Reyno de Sardeña que el Excelentísimo señor barón de San Remy, virrey, lugarteniente y capitán General de este reyno ha tomado en nombre de su real magestad del rey nuestro señor don Victor Amedeo, que Dios guarde», p. 646r.

31. Sobre la qüestió, Antonello MATTONE, «La cessione del Regno di Sardegna dal trattato di Utrecht alla presa di possesso sabauda (1713-1720)», *Rivista Storica Italiana* (Torí i Nàpols), núm. CIV (I) (1992), p. 5-89.

32. Entre les relacions publicades, cal destacar: Francesco LODDO CANEPA, *Relazione della visita del Vicerè Des Hayes al regno di Sardegna (1770)*, Pàdua, CEDAM, 1958; Francesco MANCONI, *Descrizione dell'Isola di Sardegna*, Càller, Comune di Cagliari, 1985 (anònim piemontès).

na en la societat sarda durant el segle XVIII. Per contra, si fem una somera visita als arxius locals, les fonts documentals deixen al descobert les fortes arrels que la catalanitat mantenia a Sardenya. No estic referint-me sols a la llengua en què està escrita la documentació, sobre la qual, cal dir, avançava ràpidament el castellà; em referisc fonamentalment al que hi havia al darrere d'aquesta, un context jurídic i politicoinstitucional construït en simultani al de la resta dels països de la Corona, especialment dels Països Catalans. Un context que es mantenia viu, i actiu, i que perdurarà durant gran part del set-cents.

A Sardenya continuava vivint la Corona d'Aragó, més enllà de la seua existència; de tal manera que algunes de les institucions emblemàtiques d'aqueixa Corona, que varen néixer a l'illa —un bressol compartit amb Sicília—, tardaran a morir i ho faran a Sardenya; és el cas de la institució virregnal³³ —reciclada i mantinguda pels Savoia—, que serà abolida en la tercera dècada del segle XIX, paral·lelament a la *perfetta fusione*.³⁴ Realment resulta sorprenent llegir la documentació de les preses de possessió del regne de cadascun dels monarques, a cavall dels segles XVII i XVIII: Carles II, Felip de Borbó, Carles d'Àustria, Víctor Amadeu II i Carles Manuel III; per boca dels seus virreis seguien un mateix protocol i unes fórmules que apel·laven a la legitimitat dels monarques de la Corona d'Aragó «d'immortal memòria».³⁵ Més enllà de l'evidència que Sardenya s'havia constituït com a regne de la mà de la

33. Una bibliografia sobre la institució virregnal a Sardenya, a Lluís GUIA MARÍN, *Sardenya, una història pròxima*, p. 213 i s. Sobre la institució virregnal sota els Savoia, Pierpaolo MERLIN (cur.), *Governare un regno: Viceré, apparati burocratici e società nella Sardegna del Settecento*, Roma, Carocci, 2005.

34. El 23 de setembre de l'any 1648, el darrer virrei de Sardenya, Claudio Gabriele de Launay (1843-1848), va fer públic a Càller un bàndol anunciant el final de les seues funcions. La circul·lar es titulava «Cessazione di prerogative del Viceré».

35. Les preses de possessió del regne varen ser uns actes emblemàtics durant el segle XVII i primer terç del segle XVIII, almenys tenint en compte el rastre documental que varen deixar. Una sèrie documental de l'Archivio di Stato di Cagliari (ASC, AAR, Bustes 194 a 198) recull en diversos lligalls les preses de possessió de Carles II, de Felip V, de Carles III, de Víctor Amadeu i de Carles Manuel III. Possiblement, els monarques anteriors procediren, sempre a través dels seus virreis, a prendre possessió del regne mitjançant actes específics pel fet de no poder fer-ho assistint personalment a les Corts, presidides des de Ferran el Catòlic pels virreis. Referències documentals no en falten, en el cas de Felip III i Felip IV, encara que no s'hi conserven els processos corresponents. El duc de Sant Joan, en 1701, apel·larà al precedent protocol·lari del marquès de Camarasa de 1665, que al seu torn no evidenciava que l'esmentada pràctica hagués estat una novetat. Era una apel·lació interessada, la de Sant Joan, en un moment de conflicte. El comte de Cifuentes, en 1708, seguirà al peu de la lletra el procediment consolidat per Sant Joan, sempre considerant que la presa de possessió de Camarasa, en nom de Carles II, era un referent de legitimitat a tenir en compte; així ho faran també els primers monarques de la casa de Savoia, el baró de Saint Rémy en 1720 i el marquès de Cortanze en 1730.

Corona catalanoaragonesa, la lectura de les procures provinents dels llocs més recòndits de l'interior de l'illa, manifestant fidelitat als nous monarques, denota les arrels que havia assolit la llengua catalana en els usos socials i administratius; també, però, es detecta el ràpid avanç del castellà de la mà d'unes elits que desitjaven assumir la llengua de la monarquia.³⁶

La conclusió de tots els estudiosos és que el plurilingüisme a Sardenya fou un fenomen que va molt més enllà de la confluència de llengües que es va donar arreu d'Europa en els altres territoris de la monarquia hispànica;³⁷ en aquests, el castellà es va limitar a compartir els usos administratius amb les llengües autòctones, captant, això sí, l'atenció de les elits locals i convertint-se en conjuntural llengua vehicular en aquest àmbit. Per contra, a Sardenya, el català es feia servir com a llengua pròpia des dels albars de l'època moderna per amplis estrats de la societat, independentment del seu origen ètnic. Cal insistir, com deia fa una estona, que el castellà avançarà molt en determinats àmbits durant el segle XVII, especialment aquells que relacionaven la monarquia i els territoris, és a dir, els virreis amb les elits locals; també aquestes darreres, en un procés paral·lel a la resta de territoris de la monarquia, com és el cas dels Països Catalans, desertarien poc a poc de la seua llengua (sard o català) en els usos socials, i la relegarien a l'àmbit familiar. De fet, el castellà continuarà avançant sobre el català durant el domini dels Savoia fins a convertir-se per un temps en quasi l'única llengua vehicular entre les elits i els nous monarques piemontesos que evitaren sempre el conflicte en la pràctica del govern. La preeminència de l'italià en aquest àmbit començarà a sentir-se a partir de la dècada dels seixanta del set-cents.

36. Si parlem d'història de la cultura i en concret de la coexistència de diverses llengües en terra sarda, cal citar de nou Raimondo Turtas, sacerdot jesuïta, rigorós historiador i gran amic del professor Manconi. A banda dels treballs citats en notes anteriors, són significatius els següents: Raimondo TURTAS, «Pastorale vescovile e suo strumento linguistico: i vescovi sardi e la parlata locale durante le dominazioni spagnola e sabauda», *Rivista di Storia della Chiesa in Italia* (Roma), núm. XLII (I) (1988), p. 1-23; *La nascita dell'università in Sardegna: La politica culturale dei sovrani spagnoli nella formazione degli Atenei di Sassari e di Cagliari (1543-1632)*, Sàsser, Università di Sassari, 1988.

37. Recents reflexions sobre això es poden trobar en els treballs de Maria Eugènia CADEDDU, «Scritture di una società plurilingue: note sugli atti parlamentari sardi di epoca moderna», a Thomas KREFELD, Wulf OESTERREICHER i Verena SCHWÄGERL-MELCHIOR (cur.), *Reperti di plurilinguismo nell'Italia spagnola (sec. XVI-XVII)*, Berlín, De Gruyter, 2013, p. 13-26; «Plurilinguism and identity in Sardinia (XVI-XVII centuries): some thoughts», a Flocl SABATÉ (ed.), *Hybrid identities*, Berna, Peter Lang, 2014, p. 119-125; «Scritture plurilingui in Sardegna. L'acte de possessió del viceré Camarasa (1665-1666)», a Ricardo FRANCH, Fernando ANDRÉS i Rafael BENÍTEZ (ed.), *Cambios y resistencias sociales en la edad moderna: Un análisis comparativo entre el centro y la periferia mediterránea de la Monarquía Hispánica*, Madrid, Sílex, 2014, p. 305-313.

Alguna cosa semblant al que hem dit sobre els virregnsats va ocórrer amb altres institucions que havien servit la monarquia dels Àustria per a governar Sardeña. Em referisc al Consell d'Aragó, la versió austriacista del qual havia perdurat fins al 1713, i al Consell d'Espanya, que Carles va instituir a Viena en gener de 1714.³⁸ L'obligació imposada a Víctor Amadeu de respectar tot el context jurídic i politicoinstitucional el portarà a recrear en la cort una institució que acomplirà la mateixa funció que havien exercit els consells esmentats; es tractava del Supremo Consiglio di Sardegna a Torí, la capital piemontesa. Un consell, on sards de llinatge valencià com Malonda, exerciran una tasca preeminent fins a mitjan segle XVIII.³⁹ D'alguna manera, la capacitat d'influència dels models politicoadministratius catalanoaragonesos es mantenia viva de la mà de Sardeña quan aquests ja havien estat abolits per Felip V als territoris ibèrics.

A banda del Consell Suprem de Sardeña i de la institució virregnal, perpetuada sense línia de discontinuïtat, altres institucions territorials representaren el poder monàrquic a l'illa, algunes d'arrels catalanoaragoneses, com l'Audiència Reial de la qual parlarem després; altres foren introduïdes pels Savoia, aprofitant el desconcert i la precipitació en els traspassos de sobirania del 1720, malgrat el clar mandat del Tractat de Londres; em referisc a la Intendència, d'inspiració borbònica o de tradició savoiana —tant se val—,⁴⁰ que significà l'agressió més important a la idiosincràsia de Sardeña en aqueixa conjuntura històrica. No podem, ara i ací, analitzar el caràcter i l'abast de la institució de la Intendència al regne de Sardeña que va haver d'exercir les seues funcions amb coordinació amb els virreis savoians, uns virreis que reivindicaren les mateixes preeminències que havien tingut els seus antecessors i que, per tant, xocaren amb els intendants. Al final, ambdues institucions, malgrat enfrontaments conjunturals, serviren per a fer avançar l'absolutisme savoia. Tant en un cas com en l'altre, aquells que exerciren ambdós càrrecs foren preferentment de proce-

dència piemontesa, allunyats, per tant, de la terra i de les elits locals.⁴¹

No fou casual que Víctor Amadeu introduís la Intendència per substituir tota una sèrie de càrrecs que des de l'època medieval havien governat el reial patrimoni i que durant el segle XVI constituïren, arreu dels diversos territoris de la Corona catalanoaragonesa, sengles juntes i tribunals del reial patrimoni, càrrecs que clarament evidenciaven la conformació de Sardeña com un regne més d'aqueixa Corona. *Procurador reial, mestre racional, regent de la Reial Tresoreria* són noms que tenen unes clares ressonàncies catalanes; l'exercici exclusiu d'aquests càrrecs per part dels naturals, aconseguit a través d'una llarga reivindicació del regne sard per a homologar-se amb els Països Catalans, fou, possiblement, considerat un element negatiu per un monarca nou, el Savoia, que volia assentar les bases del seu poder absolut. La capacitat de Víctor Amadeu per a controlar la situació fou evident, i donà mostres d'una gran habilitat per a no xocar frontalment amb unes elits que difícilment estaven assumint la seua separació dels territoris ibèrics, amb els quals se sentien absolutament identificades. Va saber aprofitar les esquerdes, tot cal dir-ho, que la darrera administració carolina havia deixat obertes en l'administració de les rendes del regne.⁴²

En aquest caminar contradictori de la Sardeña dels Savoia en els primers decennis del segle XVIII, una altra institució d'evidents arrels catalanoaragoneses, la Reial Audiència, fou preservada,⁴³ un manteniment que no va estar exempt de canvis subliminals en les seues funcions de govern, poc a poc marginades per a centrar-se en la pràctica judicial. El que ens importa, ara i ací, són dos coses: la primera és que els Savoia va utilitzar l'alt tribunal per a premiar amb places de jutges lletrats destacats provinents de les elits locals.⁴⁴ Una manera com qualsevol altra d'aconseguir fidelitats. Res de nou respecte a la pràctica seguida pels darrers monarques de la monarquia hispànica. Com aquells, el nou monarca piemontès també es reservarà per a lle-

38. Virginia LEÓN SANZ, «Origen del Consejo Supremo de España en Viena», *Hispania* (Madrid), vol. LII, núm. 180 (1992), p. 107-142; «El Consejo de Aragón austracista, 1707-1713», a Remedios FERRERO MICÓ i Lluís GUIA MARÍN (coord.), *Corts i Parlaments de la Corona d'Aragó: Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, Universitat de València, 2008, p. 239-261.

39. Sobre Malonda, Lluís GUIA MARÍN, «El Procurador Real de Cerdeña en la encrucijada de los cambios dinásticos de principios del siglo XVIII», a Giovanni MURGIA i Gianfranco TORE (coord.), *Europa e Mediterraneo: Politica, Istituzioni e Società: Studi e ricerche in onore di Bruno Anatra*, Càller, FrancoAngeli, 2013, p. 292-315.

40. Sobre la qüestió, Lluís GUIA MARÍN, «Pio Ravizza y la superintendencia de la Caja Militar del Reyno de Cerdeña. Cenit y ocase de una reforma de Carlos de Austria (1715-1717)», a Giuseppe MELE (coord.), *Tra Italia e Spagna: Studi e Ricerche in onore di Francesco Manconi*, Càller, CUEC, 2012, p. 77-102.

41. Pierpaolo MERLIN, *Il Vicerè del Bastione. Filippo Guglielmo Pallavicino di Saint Remy e il Governo della Sardegna (1720-1727)*, Càller, Assessorato Beni Culturali, Provincia di Cagliari, 2005; Rossana Poddine Rattu, *Biografie dei vicerè sabaudi del Regno di Sardegna (1720-1848)*, Càller, Della Torre, 2005.

42. Lluís GUIA MARÍN, «Utrecht, Sardeña i l'espai italià: vells territoris, noves dreceres», a Joaquim ALBAREDA i Agustí ALCOBERRÓ (dir.), *Els tractats d'Utrecht: Clarors i foscos de la pau, la resistència dels catalans: 9-12 abril 2014: Actes del congrés*, Barcelona, Institut Universitari Jaume Vicens i Vives i Museu d'Història de Catalunya, 2015.

43. Luigi LA VACCARA, *La Reale Udienza...*; Carla FERRANTE, «Le attribuzioni giudiziarie del governo viceregio: il reggente la Reale Cancelleria e la Reale Udienza (secc. XVI-XVIII)», a Pierpaolo MERLIN (cur.), *Governare un regno*, p. 442-463.

44. Alberico LO FASO, *Sardi al servizio dei Savoia nel XVIII secolo*, <http://www.araldicasardegna.org>.

trats no naturals una part significativa de les places de l'alt tribunal, entre elles la del seu president, el regent de la Reial Cancelleria, càrrec instituït per Ferran el Catòlic i que en moltes ocasions havia estat el suport del govern virregnal.⁴⁵

Tornant a la Reial Audiència, cal recordar, en segon lloc, que havia estat conformada definitivament en Sardenya als inicis del regnat de Felip II, igual que l'Audiència del regne de Mallorca, i que, en el cas sard, era un signe clar de catalanitat; no tant perquè els seus membres foren catalans o sardocatalans —ja hem dit que algunes places estaven reservades a no «naturals»⁴⁶ i no sempre aquests foren dels Països Catalans—, sinó perquè l'Audiència fou, si més no, un referent necessari en l'aplicació del dret públic i privat que es mantindrà vigent quasi tot el segle XVIII. Diverses són les reedicions, en aquesta centúria, de corpus legislatius elaborats al segle XVII, escrits de vegades en català. Els seus autors, Dexart, Quesada, Vico, etc., han passat a la història com els màxims juristes sards de l'època moderna.⁴⁷ A més, la legislació emanada del Parlament sard, els capítols de cort escrits en català, també va mantenir la seua vigència.

Això ens porta a reflexionar sobre la trajectòria d'una altra institució que fou signe de la catalanitat de Sardenya: el Parlament.⁴⁸ Des de l'època medieval s'ha

via consolidat i va ser convocat invariablement cada deu anys durant els segles XVI i XVII. Presidit pels seus virreis, adoptà l'esquema de funcionament de les corts catalanes. Era, en definitiva, el signe d'identitat de tot un regne, que havia estat unificat sota l'administració catalanoaragonesa a la baixa edat mitjana. Era un signe d'identitat i ho ha continuat sent més enllà de la darrera convocatòria fins als nostres dies. Parlem d'un signe d'identitat, possiblement el més reconegut de caràcter històric en la Sardenya actual, i cal recordar, com hem dit, que els processos de les Corts sardes o Parlament no difereixen quasi en res dels processos de les Corts catalanes o valencianes; ni tan sols en la llengua en què varen ser escrits, quasi exclusivament en català.

Què va ocórrer amb el Parlament durant el segle XVIII? La darrera reunió havia tingut lloc en 1698 a la darrerria del regnat de Carles II.⁴⁹ Després, Felip de Borbó, en 1706, i Carles d'Àustria, a partir de 1710, recorreran a un mecanisme d'urgència: la convocatòria de les primeres veus dels tres estaments (l'arquebisbe de Càller, el noble més preminent i el conseller en cap de la capital) per a què aprovaren la pròrroga del donatiu o servei acordat en 1698. Un mecanisme que deixava en suspens les reunions parlamentàries.⁵⁰ El mecanisme es mostrà tan efectiu que els Savoia el continuaren utilitzant fins al 1834, de tal manera que, encara que hi va haver moments al segle XVIII en què

45. Carla FERRANTE, «Il reggente la Reale Cancelleria del Regnum Sardiniae da assessor a consultore nato del viceré (secc. xv-xviii)», a *Tra diritto e Storia: Studi in onore di Luigi Berlinguer promossi dalle Università di Siena e di Sassari*, vol. I, Siena i Sàsser, 2008, p. 1059-1093.

46. Sobre la presència de «naturals» en els càrrecs del regne, Francesco MANCONI, «De no poderse desmembrar la Corona de Aragón»: Sardenya i Països Catalans, un vincle de quatre segles», p. 188.

47. Joan DEXART, *Capitula sive Acta curiarum Regni Sardiniae*, Càller, Tipografia d'Antoni Galcerin, 1645; Francesc de VICO, *Libro primero de las leyes y pragmáticas reales del Reyno de Sardenya, compuestas, glosadas y comentadas por don Francisco de Vico del Consejo del Rey N. S. y su regente en el supremo de Aragón. Vistas y aprovadas en él, y mandadas guardar y observar con su real decreto, en Sasser en la emprenta de Joseph Piattoli, el año MDCCCLXXXI*, Sàsser, Impremta Josep Piattoli, 1781; Pere QUESADA I PILO, *Controversiarum forensium utriusque iuris miscelaneam conficentium tomus unicus*, Roma, Typis Angeli Bernabò, 1665.

48. La historiografia sobre les assemblees representatives sardes té un abans i un després a partir de la celebració a Càller, en 1984, del congrés Acta Curiarum Regni Sardiniae, abans citat. Des del congrés de 1984, nombrosos estudis han posat de manifest el paper que les corts sardes varen tenir a l'època moderna. Cal destacar: Bruno ANATRA, *La Sardegna dall'unificazione aragonese ai Savoia*, Torí, UTET, 1987; Giuseppe SERRI, «Il prelievo fiscale in una periferia povera. I donativi in età spagnola», *Annali della Facoltà di Magistero dell'Università di Cagliari* (Càller), vol. VII (1983), p. 89-130; Antonello MATTONE, «Centralismo monarchico e resistenze stamentarie. I Parlamenti sardi del XVI e del XVII secolo», a *Istituzioni rappresentative nella Sardegna medioevale e moderna: Atti del Seminario di studi, Cagliari, 28-29 novembre 1984*, p. 127-179; «Corts catalanes e Parlamento sardo: analogie giuridiche e dinamiche istituzionali (xiv-xvii secolo)», *Rivista di Storia del Diritto*

Italiano (Roma), vol. LXIV (1991), p. 19-44; Giovanni MURGIA, «La società sarda tra crisi e resistenza: il Parlamento Avellano (1640-1643)», *Archivio Sardo del Movimento Operaio Contadino e Autonomistico* (Roma), núm. 41-43 (1993), p. 79-109; Gianfranco TORE, «Il Regno di Sardegna nell'età dell'Olivares (1620-1640): assolutismo monarchico e Parlamenti», *Archivio Sardo del Movimento Operaio, Contadino e Autonomistico* (Roma), núm. 41-43 (1993), p. 59-78.

Així mateix, són ja nombrosos els volums dedicats als processos parlamentaris; entre ells, a banda dels citats en altres notes d'aquest treball, cal destacar: Anna Maria OLIVA i Olivetta SCHENA, *I Parlamenti dei Viceré Giovanni Dusay e Ferdinando Girón de Rebolledo (1495, 1497, 1500, 1504-1511)*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1998; Diego QUAGLIONI, *Il Parlamento del Viceré Gastone de Moncada, Marchese di Aytona (1592-1594)*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1997; Giangiacomo ORTU, *Il Parlamento del Viceré Carlo de Borja, Duca di Gandia (1614)*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1995; Gianfranco TORE, *Il Parlamento straordinario del viceré Gerolamo Pimentel marchese di Bayona (1626)*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1998; Giovanni MURGIA, *Il Parlamento del viceré Fabrizio Doria, duca d'Avellano (1641-1643)*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 2006; Gianfranco TORE, *Il Parlamento del viceré Marchese di Bayona (1631-1632)*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 2007.

49. Giuseppina CATANI i Carla FERRANTE (cur.), *Il Parlamento del Viceré Giuseppe de Solís Valderrábano, conte di Montellano, 1698-1699*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 2004.

50. Lluís GUIA MARÍN, «Un regne sense Corts. Sardenya en la cruïlla dels canvis dinàstics de la Guerra de Successió», *Afers* (Catarroja i Barcelona), núm. 59 (2008), p. 67-90. Treball publicat amb el títol «Un regno senza parlamenti al crocevia della guerra di successione spagnola», a Francesco MANCONI (coord.), *Il regno di Sardegna in età moderna. Saggi diversi*, Càller, CUEC, 2010, p. 99-131.

els diversos monarques piemontesos es plantejaren seriosament convocar el Parlament, finalment no fou així: els avanços de l'absolutisme creaven les condicions contràries a fer-ho; era massa arriscat reunir els braços i desencadenar la revitalització de la pràctica política del pactisme. En qualsevol cas, el Parlament, les Corts, romangué com un referent de legitimitat.

Alternativament, les reunions particulars dels estaments, especialment del militar, es mantindran sistemàticament, seguint el model assolit al regne de València durant l'època foral, fins a la *perfetta fusione* del segle XIX.⁵¹ Serien aquests estaments els que per pròpia voluntat decidiren la integració i unificació del regne de Sardenya amb les terres del Piemont, la *terra ferma*. Abans, però, d'arribar a aqueix final, el model heretat de la Corona catalanoaragonesa encara donarà signes de ser capaç de cercar solucions i alternatives en el context de la crisi de l'antic règim. Al final les Corts convocades per Carles II no seran les darreres de la història sarda; els estaments, recorrent a una autoconvocació —llargament reivindicada—,⁵² reuniren la magna assemblea. Es tractava del breu episodi, conegut com la *Sarda Revolució*, que en 1793-1794 pretengué fer fora els piemontesos. El fet és important perquè en bona mesura els revolucionaris sards de final del segle XVIII apel·laren a la legitimitat del context jurídic i polític conformat quan formaren part de la Corona catalanoaragonesa i retreien als monarques de la casa de Savoia que no havien respectat les condicions de la cessió i havien traït les lleis, els usos i els costums del regne de Sardenya.⁵³

Tot i mantenir-se aquesta memòria viva de la Corona d'Aragó, i en definitiva de l'origen català de bona part dels trets identitaris del regne de Sardenya, a final del segle XVIII la llengua catalana ha sofert un enorme retrocés. Ha desaparegut quasi totalment dels usos administratius i és difícil avaluar fins a quin punt es mantenia en els usos socials i familiars. La responsabilitat

51. Lluís GUIA MARÍN, «Los estamentos sardos y valencianos. Analogía jurídica y diversidad institucional», a Bruno ANATRA i Giovanni MURGIA (ed.), *Sardegna, Spagna e Mediterraneo: Dai Re Cattolici al Secolo d'Oro*, Roma, Carocci, 2004, p. 251-274.

52. La reivindicació dels estaments sards per aconseguir el dret de reunir-se com els seus homòlegs valencians serà un problema recurrent i mai no resolt amb plena satisfacció. Algunes de les peticions de les Corts ja insistien sobre aquesta homologació en 1485: «Item supplica dit stament sia de vostra mercè, sia aquell regit, e governat ab Syndich, e Subsyndich en aquella matexa forma, en que està lo stament del Bras Militar de València [...]», citat per Joan DEXART, *Capitula sive Acta curiarum Regni Sardiniae*, vol. 1, p. 66. Sobre la qüestió en època moderna, cal consultar Bruno ANATRA, «Corona e Ceti privilegiati nella Sardegna Spagnola», a Bruno ANATRA, Raffaele PUDDU i Giuseppe SERRI, *Problemi di storia della Sardegna spagnola*, Càller, Editrice Democratica Sarda, 1975, p. 9-132, en què analitza la trajectòria d'aquestes peticions.

53. Italo BIROCCHI, *La carta autonomistica della Sardegna tra antico e moderno: Le "leggi fondamentali" nel triennio rivoluzionario (1793-96)*, Torí, G. Giappichelli, 1992.

no fou tant de la progressiva introducció de l'italià, sinó de la potència que mantindrà el castellà en el si de les elits fins a la meitat d'aqueixa centúria. Podríem fer una afirmació provocadora: sota els primers Savoia, el castellà continua avançant a Sardenya a costa del català i ho fa amb la complicitat d'unes elits que havien assumit aqueixa llengua com a llengua de prestigi. El català desapareixerà de les actes de les reunions estamentals per a ser substituït pel castellà i, com que el Parlament no fou mai més convocat, tampoc hi va haver ocasió de reproduir els models processals escrits sempre en català. Tanmateix, quan es produí la Sarda Revolució i s'autoconvocaren els estaments en 1793-1794, l'italià s'havia convertit ja en la llengua de prestigi en el si de les elits i en la documentació, i havia substituït el castellà en la documentació parlamentària d'aquelles reunions finiseculars.⁵⁴ La força de la nova situació política havia acabat per reproduir el procés; ara, però, amb un altre sentit i en benefici de l'italià. Els instruments necessaris de la substitució lingüística havien estat, tant a partir de la segona meitat del segle XVI en benefici castellà com en el segle XVIII en benefici de l'italià, alguns ordes religiosos dedicats a l'educació dels fills de les elits. Curiosament, els darrers bastions de la presència de les llengües ibèriques els trobarem també en l'Església, en aquest cas la secular, imbuïda en els estrats més baixos per un fort tradicionalisme; en el si de les parròquies, el castellà i el català, en una distribució geogràfica difícil d'explicar, romandran sovint com a llengües dels *Quinque Libri* fins ben entrat el segle XIX.⁵⁵

No podria acabar aquest repàs per la «Sardenya catalana» del segle XVIII sense fer esment a les ciutats reials. Sens dubte, les estructures de caràcter territorial, que abastien el conjunt del regne, i que es conformaren a Sardenya de la mà de la Corona catalanoaragonesa, foren considerades de manera privilegiada com les dipositàries de la identitat sarda. Ja ho hem dit en parlar dels parlaments o Corts de Sardenya. Les ciutats, per contra, pareixen haver quedat al marge d'aquesta consideració, malgrat que s'hi escenificà el procés més intens de l'articulació d'aqueixa identitat. Un veritable mestissatge social, cultural, jurídic i polític.⁵⁶ No es

54. Luciano CARTA, *L'Attività degli Stamenti nella "Sarda Rivoluzione"*, Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 2000, 4 v.

55. Bruno ANATRA i Giuseppe PUGGIONI, *Fonti ecclesiastiche per lo studio della popolazione: Inventario dei registri parrocchiali di sette diocesi della Sardegna Centro-Meridionale*, Roma, Comitato Italiano per lo Studio dei Problemi della Popolazione, 1983.

56. Una visió general sobre les ciutats sardes: Giancarlo SORGIA, «Le città regie», a Jordi CARBONELL i Francesco MANCONI (cur.), *I catalani in Sardegna*, Milà, Consiglio Regionale della Sardegna i Generalitat de Catalunya, 1984, p. 51-58; «Le città regie», a Francesco MANCONI (cur.), *La società sarda in età spagnola*, Càller, Musumeci, 1992, p. 38-47. També cal destacar Antonello MATTONI, «La città e la società urbana», a Massimo GUIDETTI (cur.), *L'età moderna dagli aragonesi alla fine del dominio spagnolo*, vol. III, *Storia dei sardi e della Sardegna*, Milà, Jaca Book, 1989, p. 299-332.

tracta ara d'endinsar-se en dreceres més pròpies de l'antropologia o la sociologia, però sí que vull destacar com a les ciutats reials de Sardenya, que eren dipositàries en alguns casos d'una sòlida tradició cívica anterior —recordem els Estatuts de Sàsser o el Breu Apostòlic d'Iglesias—, s'havia produït, en el trànsit de l'època medieval a la moderna, un formidable procés d'homologació amb la resta de ciutats de la Corona. Des de casos emblemàtics com el de la ciutat de l'Alguer, que blasonava de ser un *carrer* de Barcelona i reivindicava l'adequació dels seus privilegis als que regien en la Ciutat Comtal,⁵⁷ fins al de l'orgullosa ciutat de Sàsser, que havia hagut d'ajustar les seues llibertats medievals, previstes en els seus Estatuts, a les imposicions dels monarques catalanoaragonesos,⁵⁸ passant per Iglesias, de sòlida tradició pisana,⁵⁹ o Càller, on una elit sardocatalana, en inici exclusivament catalana, acabarà per convertir-se en un tret distintiu de la ciutat i fins i tot del conjunt del regne des de l'inici del segle XVI.⁶⁰ En totes aquestes ciutats reials, sense oblidar Oristany,⁶¹ Bosa⁶² i

Castell Aragonès,⁶³ trobarem des del segle XV, després d'un període d'intensa implantació del dret privilegiat d'arrel catalana, una vida cívica de gran interès que marcarà la trajectòria política del regne sard. Podríem afirmar sense exagerar que la catalanitat de Sardenya se suportava en l'àmbit municipal.

Aquest món dels municipis sards afrontà el segle XVIII sense cap canvi en les estructures de govern,⁶⁴ que no el diferenciava de qualsevol altre dels Països Catalans, on Felip de Borbó acabava de liquidar el model de municipi propi de la Corona catalanoaragonesa; tampoc hi hagué cap trasbalsament en la composició de les elits. Les ciutats continuaren gaudint teòricament de la capacitat estatutària, i les normes de referència, escrites en català, continuaren sent les del passat. Tanmateix, també podem detectar un canvi en els usos lingüístics de la mà de les elits locals. Consultar els registres dels respectius arxius locals o, alternativament, els de la Segreteria di Stato e Guerra de l'Archivio di Stato de Càller, resulta d'allò més il·lustratiu. Els darrers acumulen una gran quantitat de documentació municipal, enviada per totes les ciutats als virreis dels Savoia. Els enviaments tenien com a finalitat donar informació del seu funcionament, les finances, els privilegis, etc. Aquí trobem còpies i originals de documents que comprenen un arc cronològic de més de tres segles, la llengua dels quals varia des del català, quasi exclusiu fins a final del segle XVII, fins a l'italià, la llengua preminent durant el darrer terç del setcents, passant per una fortíssima presència del castellà, durant la primera meitat del segle XVIII, especialment a partir de 1720.

Voldria insistir, però, en la trajectòria econòmica, social, política o cultural dels municipis al segle XVIII. El professor Manconi em deia fa un any, amb motiu de l'elaboració per part meua d'un assaig sobre la qüestió, que ningú no s'havia preocupat mai d'estudiar-la, que era un tema historiogràficament verge. Oblidat?, deliberadament oblidat? A l'inici de la dècada dels setanta del segle XVIII, un ministre reformista piemontès, Giambattista Bogino, publicà un decret modificant l'estructura dels governs municipals i els mecanismes d'accés als càrrecs.⁶⁵ La llei afectava tant els municipis

57. Sobre el municipi de l'Alguer i la seua història: Antonello MATTONE i Piero SANNA (ed.), *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo: Storia di una città e di una minoranza catalana in Italia (XIV-XX secolo)*, Sàsser, Gallizi, 1994; Francesco MANCONI (cur.), *Libre vell, Càller, AM&D*, 1997, col·l. «I Libri dei Privilegi della Città di Alghero», núm. 1; Baingio TAVERA i Gianfranco PIRAS (cur.), *Libre gran, Càller, AM&D*, 1999, col·l. «I Libri dei Privilegi della Città di Alghero», núm. 1; Baingio TAVERA i Gianfranco PIRAS (cur.), *Libre de privilegis della Città di Alghero: Libre de cerimonies della Città di Alghero*, Sàsser, Fondazione Banco di Sardegna, 2007, col·l. «Raccolta di Documenti Editi e Inediti per la Storia della Sardegna», núm. 9.

58. Antonello MATTONE i Marco TANGHERONI (cur.), *Gli Statuti sassaresi: Economia, società, istituzioni a Sassari nel medioevo e nell'età moderna. Atti del convegno di studi Sassari, 12-14 maggio 1983*, Càller, Editrice Democratica Sarda, 1986.

59. Marco TANGHERONI, *La città dell'argento: Iglesias dalle origini alla fine del Medioevo*, Nàpols, Liguori, 1985; Maria Luisa PLAISANT, «Problemi di vita sociale e amministrazione ad Iglesias dal 1720-1847», a *Iglesias: Storia e società*, Iglesias, Rotary Club, 1978, p. 77-95; Giancarlo SORGIA, «Il periodo aragonese e spagnolo», a *Iglesias: Storia e società*, p. 61-74.

60. Sobre Càller i la seua trajectòria política i institucional, cal destacar aquestes obres: Raffaele DI TUCCI, *Il Libro verde della città di Cagliari*, Càller, Società Editoriale Italiana, 1925; Giancarlo SORGIA i Gianpaolo TODDE, *Cagliari: Sei secoli di amministrazione cittadina*, Càller, Lions International i Banco di Sardegna, 1981; Francesco MANCONI (cur.), *Libro delle ordinanze dei Consellers della città di Cagliari (1346-1603)*, Sàsser, Fondazione Banco di Sardegna, 2005, col·l. «Raccolta di Documenti Editi e Inediti per la Storia della Sardegna», núm. 5.

61. Sobre Oristany: Antonio ERA, *Tre secoli di vita cittadina 1479-1720 dai documenti dell'Archivio Civico*, Càller, Tipografia Ditta Pietro Valdés, 1937; Giampaolo MELE (cur.), *Giudicato d'Arborea e Marchesato di Oristano: Proiezioni mediterranee e aspetti di storia locale. Atti del 1° Convegno Internazionale di Studi, Oristano, 5-8 Dicembre 1997*, Oristany, ISTAR, 2000; Francesca UCCHEDDU, *El "libre de Regiment" e le Pergamene dell'Archivio Comunale di Oristano (secc. XV-XVII)*, Oristany, S'Alvure, 1998.

62. Entre els estudis sobre Bosa, cal destacar Giorgio PUDDU, «Breve profilo storico di Bosa», *Studi Sardi* (Sàsser), vol. XXIX

(1990-1991), p. 531-544; Cecilia TASCA, *Titoli e privilegi dell'antica città di Bosa*, Càller i Oristany, La Memoria Storica i Mythos Iniziative, 1999; Cecilia TASCA, *Bosa: Capitoli di corte, leggi e regolamenti (1421-1826)*, Roma, Carocci, 2012.

63. Antonello MATTONE i Alessandro SODDU (cur.), *Castelsardo: Novecento anni di Storia*, Roma, Carocci, 2007.

64. Lluís GUIA MARÍN, «Pervivencia y ruptura de la tradición jurídico-política de la Corona de Aragón en las ciudades reales del reino de Cerdeña (siglos XV-XVIII)», a *Ricordando Alberto Boscolo: Bilanci e prospettive storiografiche, convegno internazionale*, Càller, Università degli Studi di Cagliari i Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea, CNR, 7-9 novembre de 2012, en premsa.

65. Sobre les reformes de Bogino i la seua època, la bibliografia és extensa. Sols destacaré: Antonello MATTONE, «Istituzioni e Rifor-

de reialenc com els de jurisdicció senyorial. La iniciativa no deixava de ser un mecanisme d'afirmació de l'absolutisme dels Savoia i provocà la furibunda reacció dels nobles, que veieren com perdien el control sobre els seus vassalls; nobles alguns dels quals residien a la península Ibèrica.⁶⁶ Durant molt de temps la historiografia s'ha aproximat a aquests fets analitzant-los des de l'òptica exclusiva de la pèrdua del poder senyorial, com si la mesura tingués un caràcter progressista, i s'ha oblidat de l'interès monàrquic d'afirmar el seu poder. Potser ningú ha reparat que la norma es convertia en el primer i més greu atac al context jurídic i polític del

me nella Sardegna del Settecento», a *Dal trono all'albero della libertà: Trasformazioni e continuità istituzionali nei territori del regno di Sardegna dall'Antico Regime all'età rivoluzionaria (Atti del Convegno, Torino 11-13 settembre 1989)*, vol. I, Roma, Ministero per i Beni Culturali, 1991, p. 25-419; Antonello MATTONE i Piero SANNA (ed.), *Settecento sardo e cultura europea: Lumi, società, istituzioni nella crisi dell'Antico Regime*, Milà, FrancoAngeli Storia, 2007; Anna GIRGENTI, «La storia politica nell'età delle riforme», a M. GUIDETTI (ed.), *Storia dei Sardi e della Sardegna*, vol. IV, *L'Età contemporanea: Dal governo piemontese agli anni sessanta del nostro secolo*, Milà, Jaca Book, 1989, p. 25-112; Pierpaolo MERLIN, *Governare un regno*, Roma, Carocci, 2005.

66. Lluís GUIA MARÍN, «In Memoriam de la Corona d'Aragó. Reformes i reacció a Sardenya en la segona meitat del segle XVIII», *Estudis: Revista de Historia Moderna* (València, Universitat de València), núm. 37 (2011), p. 305-323.

regne sard des de la cessió a Víctor Amadeu. I ho era perquè modificava no sols l'estructura del govern de les ciutats reials i els mecanismes d'accés, sinó perquè liquidava la seua capacitat d'autogovern. Si haguérem de buscar algun tipus d'actuació similar, entre les que havien patit els territoris de la Corona catalanoaragonesa a mans de Felip V, podríem perfectament homologar l'actuació del ministre Bogino amb la instauració del municipi borbònic després dels decrets de Nova Planta. Realment aquesta actuació implicava una de les fites, per no dir la més important, en el procés de liquidació de la Sardenya catalana duta a terme per l'administració piemontesa.

Una reflexió final que enllaça amb la primera part de la meua intervenció: els trets identitaris actuals de Sardenya són el producte de moltes influències culturals, i entre elles la catalanitat ha estat, potser, una de les més importants. Si repassem el llibre que he citat de Carbonell i Manconi, podem ser perfectament conscients d'aquest fet: la llengua parlada al reduït de l'Alguer, els gojos religiosos, els nombrosos vocables catalans de la llengua sarda, la legitimitat històrica de les seues institucions autònomes actuals o la bandera dels quatre moros són algunes de les evidències d'aqueixa catalanitat que ha arribat fins als nostres dies. En qualsevol cas, Sardenya, per damunt de tot, fou, és i ha de ser sarda.